

S. KARALIŪNAS

LIE. *katālyti* IR *katāryti*

Lie. *katālyti* „pliekti, lupti, mušti, tvoti” E. Frenkelis linkęs laikyti skoliniu, atsiradusiu, jo nuomone, iš *kalātyti* „mušti, daužyti”, perstačius priebalsius¹. Pastarasis žodis, turintis ir daugiau reikšmių („tinti, plakti, verpti, klebetuoti, triukšmą daryti, bartis, ginčytis” LKŽ V 105), kartu su vienašakniais veiksmažodžiais *kala-tỹryti* „daug ir niekus kalbėti, įkyrėti kalbant; prašyti, derėtis, lygti” ir *kalatoti* „mušti, daužyti, klibinti; purtyti, kratyti...” (LKŽ V 105–106), yra slavizmas² (plg. rus. *коломѣть*, br. *калаціць*, rus. *колотѣрить* ir *коломѣть*³).

Lie. *katālyti* nereikėtų laikyti skoliniu dėl keleto priežasčių.

Pirmiausia, nepaisant to, kad senuosiuose lietuvių kalbos rašto paminkluose tas žodis, atrodo, nesutinkamas ir į žodynus pateko gana vėlai (bene anksčiausiai užfiksuotas J. Šlapelio ir A. Juškos žodynuose⁴), jis nėra siauras dialektizmas: lie. *katālyti* vartojamas beveik visame aukštaičių tarmių plote – Ariogala, Bagaslaviškis, Baisogala, Ėriškiai, Grūžiai, Gudeliai (Kapsukas), Kupiškis, Lėnas, Linkuva, Pajstrys (Panevėžys), Pasvalys, Pušalotas, Ramygala, Subačius, Surviliškis, Troškūnai, Vabalninkas, Veliuona (žr. LKŽ V 404–405). Beje, paplitimas tarmėse nėra labai svarus argumentas, nes ir ne savas žodis taip pat gali būti plačiai vartojamas. Šio žodžio geografija reikalinga kitam dalykui, būtent sugretinimui su žodžiu *katāryti*, turinčiu lygiai tokią pat reikšmę, tačiau vartojamu žemaičių tarmių (Laukuva, Viduklė, žr. LKŽ V 405)⁵. Taigi aukštaičių tarmės turi žodį su forman-

¹ E. Fraenkel, Lit. etym. Wb. I 207.

² A. Brückner, Die slavischen Fremdwörter im Litauischen, Weimar, 1877, 88; K. Būga, RR III 758; P. Skardžius, Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen, Kaunas, 1931, 93; E. Fraenkel, op. cit., 207.

³ Apie juos žr. M. Vasmer, Russ. etym. Wb. I 603.

⁴ J. Šlapelis, Lietuvių ir rusų kalbų žodynas, Vilnius, 1921, 258 (s. v. *ikatoti*); Литовский словарь А. Юшкевича, III, Петроград, 1922, 53: *Katālyti*, -liju, -lijau (Vad.) [= *Vadokliai*], *бить*, *ударять* *bić*.

⁵ A. Juškos žodyne (op. cit., 53) tas žodis yra užfiksuotas iš Pušaloto; taigi jis buvo (gal ir tėbėra) pažįstamas ir aukštaičių tarmėms.

tu *-l-*, o žemaičių – tą patį žodį su formantu *-r-*, – ir jau vien tas faktas rodo, kad lie. *katālyti* negali būti skolinys⁶.

Lietuvių kalboje esama ir daugiau visai artimos reikšmės šaknies *kat-* veiksmažodžių, plg. *katóti* (*-ója, -ójo*) „sunkiai eiti, važiuoti, vykti; mušti, plakti” (LKŽ V 412), *katúoti* (*-úoja, -ávo*) „smarkiai eiti, smarkiai dirbti, valgyti ir pan.; (refl.) muštis”, *atkatúoti* „atpliekti, atmušti”, *sukatúoti* „sumušti” (LKŽ V 417)⁷.

Galimas daiktas, kad su lietuvių *kat-* šaknies veiksmažodžiais yra giminiškas ir la. *kat-inât* (EH I 592), kurio reikšmė nežinoma. Tačiau iš prie jo pateiktos frazės *ar pātagu katināšu* galima spręsti, jog tas latvių veiksmažodis greičiausiai turi reikšmę „pliekti”, taigi visiškai artimą lietuvių kalbos veiksmažodžių reikšmėms.

Lie. *katālyti* ir *katāryti* (vadinasi, ir kiti šios šaknies lietuvių bei latvių kalbų veiksmažodžiai) turi jau palyginti aiškia etimologija, kuri, deja, nepateko į „Lietuvių kalbos etimologinį žodyną”, bet kurią paminėjo M. Fasmeris⁸: lie. *katālyti* ir *katāryti* F. Špechtas yra susiejęs su s. sl. *kotora* „ginčas, kova”⁹, dar plg. s. rus. *kotera*, rus. *komopá* „ginčas, vaidai, nesantaika, kivirčas”, ukr. *komopá* „t. p.”. Iš kitų ide. kalbų čia priklauso (su formantu *-r-*) v.v.a. *hader* „ginčas, kivirčas” ir (be formanto *-r-*) s. skand. *hōd* (acc. sing.) „kova”, s. air. *cath* „kova; būrys, pulkas, minia” ir gr. (Homero) *κότος* „pyktis”, *κοτεῖν* „pykti”¹⁰. Kaip matyti, kitos ide. kalbos daugiausia turi vardažodžius.

Kad ir baltų kalbos seniau taip pat bus turėjusios vardažodžius, rodo tai, jog minėti lietuvių ir latvių kalbų veiksmažodžiai, rodos, yra denominatyvai, plg. *katālyti, katāryti* : **katalas, *kataras* (plg. *dūmyti* : *dūmas, priešytis* : *priėšas, vařdyti* : *vařdas*), lie. *katúoti, katóti*, la. *kat-inât* : **katas* (ar **katā*) (plg. lie. *sapnūoti* : *sāpnas, melūoti* : *mėlas, kartóti* : *kařtas, lapóti* : *lāpas*, la. *lab-inât* : *labs*)¹¹. Čia rekonstruotieji **kataras* / **katalas* greičiausiai yra senojo ide. *r/l* – kamieno

⁶ Plg., ką apie lie. *katālyti* ir *katāryti* sako F. Špechtas: „Der Wechsel zwischen *l* und *r* macht Entlehnung des lit. Wortes aus dem slav. unwahrscheinlich”, – F. Specht, Der Ursprung der indogermanischen Deklination, Göttingen, 1947, 320 (3 išn.).

⁷ Lie. *katavóti* „bausti, kankinti, mušti” (LKŽ V 406) ir *katūiti* „mušti, pliekti” (LKŽ V 415) greičiausiai laikytini slavizmais (plg. le. *katować*), kaip tai ir padaryta „Lietuvių kalbos žodyne” (V, Vilnius, 1959). Plg. *rabavóti, rabūiti* < le. *rabować*; *ladavóti* < le. *ladować*; *maliavóti, moliavóti* < le. *malować*.

⁸ M. Vasmer, Russ. etym. Wb. I 646.

⁹ F. Specht, op. cit., 320.

¹⁰ E. Boisacq, Dict. étym. de la l. gr. (Heidelberg 1916) 502; F. Kluge, Etym. Wb. der deutschen Spr. (Berlin 1957) 279; M. Vasmer, Russ. etym. Wb. I 646; J. Pokorny, Idg. etym. Wb. 534.

¹¹ P. Skardžius, op. cit., 488 tt.; Chr. S. Stang, Das slavische und baltische Verbum, Oslo, 1942, 155 tt.

liekana¹². Tiesa, galima manyti, kad šie rekonstruotieji vardažodžiai savo ruožtu su priesagomis *-aras* ir *-alas* yra padaryti iš **katas* (plg. *žāb-aras* : *žābas*, *niēk-alas* : *niēkas* ir kt.). Tačiau dėl kai kuriose šios šaknies formose pastebimos kamiengalio balsių kaitos (plg. s. rus. *kotera*, lie. *Katrà*, žr. žemiau), būdingos heteroklitams, patikimesnė atrodo pirmoji galimybė. Šio kamieno formos su *-r-* apibendrintos išliko žemaičių tarmėse, o formos su *-l-* — aukštaičių. Iš jų ir buvo padaryti veiksmažodžiai *katāryti* bei *katālyti*. Remiantis tuo, kad minimuose veiksmažodžiuose akūtinis priesagos skiemuo (plg. *akýti*) neatitraukė kirčio iš prieš einančio cirkumflektinio (seniau trumpojo) skiemens, negalima dar tvirtinti, jog šie veiksmažodžiai susiformavo po de Sosiuro-Fortunatovo dėsnio veikimo, t.y. palyginti vėlai. Tipo *akýti*, *akija*, *akijo* veiksmažodžių bendraties priesaga seniau, atrodo, yra buvusi cirkumflektinė (plg. tarm. *akýja*)¹³. Tai, kad atitinkamų vardažodžių dabar baltų kalbose jau neberandama, rodo, jog jie buvo labai senų laikų reliktas ir jog veiksmažodžiai iš jų atsirado taip pat seniai. Vardažodžių **kataras* / **katalas* archaiškumą, gal būt, rodo tai, kad jų formos, galimas daiktas, yra išlikusios tokiuose vandenvardžiuose, kaip *Katārē* (: **kataras*, plg. *Vēdārē* : *vēdaras*) ir *Katrà* (< balt. **koter-* / **kotr-*), žr. UEV 70, o taip pat, gal būt, tokiuose asmenvardžiuose, kaip *Katris* (be kirčio) ir *Katal-ýnas*. Vardažodžio **katas* būtų galima ieškoti asmenvardžiuose *Kat-éiva* (: **katas* = *Kar-éiva* : *kāras*), *Kat-áitis*, *Kat-eikis*, *Kat-ēlē*, *Kat-ūlis*, *Kat-ūtis*, *Kat-auskas*, *Kat-avičius*, *Kat-inskas* ir kt. (iš **Katas* „piktas, vaidingas, linkęs muštis žmogus“).

Asmenvardžių, siejamų su ide. **kot-* „mušti, kovoti“, randama germanų, keltų, iranėnų ir trakų kalbose, plg. dievo vardą s. skand. *Hōdr* (iš germ. **Hapuz*), asmenvardžius go. *Teudahathas*, s. v. a. *Hadu-mār* (plg. Tacito *Catumērus* iš germ. **Chatu-mērus*) ir *Hadu-brand*; dievo vardą galų *Catu-rīges* „karo dievas“ ir asmenvardžius *Κατου-γνᾶτος*, *Cata-launi* (iš čia pranc. *Châlons*); av. *Katuš*, skitų *Καδου-ίδας* (iš iran. **Katu-vid-*) ir pagaliau asmenvardį (ir dievo vardą) trakų *Κότος*. Jeigu lietuvių asmenvardžių, turinčių šaknį *Kat-*, siejimas su balt. **kotos* (plg. liet. *kat-úoti*, *kat-óti*, lat. *kat-inât*) yra teisingas, tai šią germanų, keltų, iranėnų tikrinių vardų izoglosą¹⁴ reikėtų pratęsti ne tik į trakų-frigų, bet ir į baltų kalbų arealą.

Idomios yra šaknies **kot-* tipologinės paralelės ide. kalbose. Slavų kalbos turi žodį su formantu *-r-* (plg. s. rus. *kotera*), o keltų ir graikų kalba — tik *o-* kamieno formas (plg. s. air. *cath* ir gr. *κότος*). Baltų ir germanų kalbos turi ir formas

¹² Apie jį žr. E. Benveniste, *Origines de la formation des noms en indo-européen*, Paris, 1935, 40 tt. Apie jo liekanas baltų kalbose žr. F. Specht, op. cit., 320 — 321; R. Eckert, *Reste ide. heteroklitischer Nominalstämme im Slawischen und Baltischen*, ZfSl VIII (1963), 878 — 891.

¹³ Chr. S. Stang, op. cit., 174.

¹⁴ Plg. M. Mayrhofer, *Katu-* „Kampf“ im Iranischen? — KZ LXXI (1954) 240.

suformantu *-r-* (plg. lie. **kataras* ir v. v a. *hader*), ir be jo (plg. lie. **katas* ir s. skand. *hǫd*), – ir tai suartina baltų ir germanų kalbas. Ši baltų ir germanų kalbų paralelė yra dar ir tuo svarbi, kad ji padidina baltiškų asmenvardžių, turinčių šaknį **kat-*, buvimo tikimybę: kadangi germanų kalbos greta (s. skand.) *hǫd* turi asmenvardį (germ.) **Habus*, tai reikia laukti, kad ir baltų kalbos taip pat greta apeliatyvo **katas* turės asmenvardžių su šaknimi *Kat-*.

LIT. *katālyti* UND *katāryti*

Zusammenfassung

Die lit. Wörter *katālyti* und *katāryti* „schlagen, prügeln, hauen“, deren Etymologie wir im „Litauischen etymologischen Wörterbuch“ von E. Fraenkel nicht finden, scheinen die Überreste des idg. heteroklitischen Stammes zu sein und deswegen gelten als echte lit. Wörter. Sie sind, sowie auch lit. *katóti* „schwerfällig gehen, fahren; schlagen, prügeln“, *katúoti* „schnell gehen, heftig arbeiten, essen usw.; sich schlagen“, mit abg. *kotora* „Streit, Zwietracht“, mhd. *hader* „Zank, Streit“, anord. *hǫd* „Kampf“, air. *cath* „Kampf; Truppe, Schar“, gr. *κότος* „Groll, Zorn“ und anderen urverwandt. Zu dieser Gruppe gehören möglicherweise auch einige lit. Flussnamen (vgl. *Katārė*, *Katrà* und andere) und Personennamen (vgl. *Katris*, *Katal-ýnas*, *Kat-éiva* usw.).